

HÁROM LEKTORI VÉLEMÉNY

DSIDA JENŐ: RETTENETES VIRÁGÉNEK

Dsida Jenő válogatott verseinek megjelentetésével régi adósságot törleszt a Kiadó. A véleményezés végett hozzám juttatott kézirat gondos és lelkiismeretes szerkesztői munka eredménye, mely minden tekintetben megfelel a követelményeknek. Szemlér Ferenc, a kéziratot hagyaték felkutatója, a kötet összeállító-előszavazója, valamint Réthy Andor, a Dsida-könyvészet összefoglalója kiváló munkát végeztek. Észrevételeimet három pontba foglalom, a kéziratot kitevő három rész szerint.

Az *Előszó*ról. Szemlér Ferenc Előszava az átlagos előszavaknál messze több, terjedelemben és értékben is. Ő maga szerényen „Néhány megjegyzés”-nek kereszteli. Valójában bevezető tanulmányról van itt szó, olyanról, mely odaillenek egy Összes versek elé is. Általában elmondható a kézirat szerkesztői apparátusáról, hogy az olyan, mintha egy szövegkritikai kiadvány igényeit akarná kielégíteni, s ez a legtöbb, amit válogatott szövegek szerkesztéséről mondani lehet. Ha majd egyszer sor kerül a Dsida Összes kiadására, a leendő szerkesztőnek alig lesz tennivalója, mindent elvégzett már a szövegkutató Szemlér és a bibliográfus Réthy jelen kézirat összeállítása kapcsán.

A bevezető tanulmány gondos, szépen fogalmazott, értéktételeiben megbízható munka. Világos képet ad a költőről, az életútról és a műről egyaránt. Figyelmének középpontjában — helyesen — az értékek felmutatása áll. Egyben gondosan elemzi ellentmondásait is, értelmezi és megérteti azokat. Végül határozott és egyértelmű az elutasító magatartása azokkal a részjelenségekkel szemben, amelyek marxista—leninista álláspontból elutasítást érdemelnek. A tanulmány pontosan irányítja az olvasót a

Dsida-mű megértésében, s ezzel kifogástalanul eleget tesz feladatának.

A bevezető tanulmánnyal kapcsolatban elmondható kritikai észrevételeimet két csoportba osztanám.

1. Mindenekelőtt azokat a hibákat vagy vétéseket említem fel, amelyek objektív tévedés számba mennek. Ezek szűk értelemben vett lektori megjegyzések, ítéletem szerint a kiadhatóság kritériumai.

1. oldal. A családi otthon úgy, ahogy az a versből előrajzolódik, nem helyezhető el a kolozsvári Fürdő utcában. A költő egyedül lakott Kolozsváron, a családi, mármint szülői otthon Szatmáron volt.

2. old. A Dsida apjával kapcsolatos, politikailag kényes észrevételt fogalmazásban finomítani kellene.

4. old. Miután félreérthetetlenül kimondja, hogy Dsida szegény volt, felesleges a proletár költőtársak nyomorával való összehasonlítás után megjegyezni, hogy anyagi helyzete nem mérhető a polgári bőség mércéjével.

5. old. Úgy vélem, túlzás Dsida otthon-képzetét a József Attila családalapító törekvéseivel rokonítani, annyira más jellegű az. A megrajzolt képből ugyanis kiderült, hogy Dsida otthon-vágya a jómódú, biedermeier ízlésű polgár igényei szerint való, noha nem tudta megvalósítani. Csak az otthon utáni elvont vágyban hasonlítható József Attilához, Radnótihoz, konkrét igényeiben nem.

7. old. Felülről a harmadik sor. *Az angyalok citeráján* kötetben *Tükör előtt* összefoglaló címmel szereplő ciklus ebben a kötetben *Előre való beszéd* címen szerepel. Itt mégis *Tükör előtt* címen hivatkozik rá.

8. old. Kiséreljük meg belátni — írja Dsidáról a tanulmány —, hogy az önmaga és a világ kínzó kérdéseire megoldásokat kereső elméjét — a bármely pillanatban bekövetkező testi katasztrófa távlatában — esetleg nem csábította egy társadalmi méretű és jelentőségű megrázó kódtatás, hiszen ennek első és közvetlen eredménye az őt körülvevő, védő és dédelgető környezet szétrombolása lett volna. Így magyarázza a szerző Dsida idegenkedését a forradalomtól. Az aggályosan óvatoskodó fogalmazások kérdésére lennebb visszatérek. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a túlzó fontolgatás téves ítélethez vezetett. Érti Szemlér is állítása problematikus voltát, s így

enyhíti: „Kíséreljük meg belátni”, „ esetleg nem csábította”. Az ennyi fenntartással körülírt állítás már nem is állítás. És ez természetes is. Dsida viszolygott a forradalom gondolatától, mert nem volt forradalmár, mert származása, neveltetése, kulturális öröksége, környezete, mentalitása távol állt attól. Bonyolult és távoli áttételekkel belejátszhatott ebbe szívbaja is, de nyilvánvaló tévedés volna betegségét elsődleges okként felemlíteni, társadalmi magatartását azzal magyarázni.

8. old. „Ezen a réven talán könnyebben sikerül megértetnünk magunkkal, miért nem óhajtja Dsida a forradalmat, holott stb.” Idem.

14. old. Ismét *Tükör előtt* címen hivatkozik az *Előre való beszédre*.

15. old. Hát köszönjük szépen az efféle társadalmi programadást! Salamon Ernő egészen másként beszélt akkoriban a szegény emberek ügyéről-bajáról! Nem tartom szerencsésnek a fogalmazást. Dsida annyival jobb költő, mint Salamon Ernő, hogy az ilyenszerű összevetés feltétlenül ellenérzést váltana ki, mindenekelőtt irodalmár körökben, a forradalmi költészet rovására. József Attilával való összehasonlításban persze nem volna már a szövegezésben semmi kétértelműség, mert ő a költőiség dolgában is különb volt Dsidánál. Ne tápláljuk akaratlanul azt a vulgarizáló latens vélekedést, amely szerint a Korunk költői társadalmi igazságot követeltek, a Pásztortűz és a Helikon köre pedig eközben megvalósította az artisztikumot.

17. old. „... mindaddig érvényes marad, amíg a munkamegosztáson alapuló termelési módszerek következtében...” stb. Nem termelési módszerek, hanem termelési módok. Másrészt baj van az okfejtéssel is, mert a társadalmi fejlődés nem a munkamegosztás felszámolása, hanem annak fokozása irányába halad, s a kommunizmusban még megosztottabb lesz, mint ma, legfennebb annak elidegenítő hatása nélkül, és mindennapi üdülésnek számító szabadidőmennyiséggel.

19. old. A kifogásolt gondolat a 18. old. utolsó bekezdésében kezdődik, és végigmegegy a 19. oldalon a „Dsidának különben...” bekezdésig. Azt fejtí ki a szerző, hogy a művész, a költő csupán a szocialista társadalomban foglalja el a helyét a társadalmi munkamegosztás meghatá-

rozott helyén, addig inkább „hivatás nélküli”. Ez nem felel meg a valóságnak. Az osztálytársadalmak kialakulása óta megvan a művész társadalmi helye, mihelyt a mágia vallássá, tudománnyá és művészetté tagolódott. Persze minden társadalmi rendszerben annak szerkezete szerint alakult a költő helyzete is, volt mecénás által foglalkoztatott, volt kolostori író-szerzetes, volt udvari költő, volt árutermelővé kényszerített, s végül a szocializmusban lett az, ami. Ezért nem helyes a mesterségbeli tudás követelését a harcos költők tulajdonságává tenni, amióta a költő költő és nem mágus, éppúgy kötelessége lege artis értenie tennivalóját, mint a földművesnek. Ezért nem helyes Dsidát azzal az érveléssel menteni az öncélúság vádjával szemben, hogy a lege artis költői szépségért szállt síkra. Dsida csakugyan nem öncélú költő, de ettől még lehetne az. Nagyon sutának érzem egyébként is az ilyen szerű fogalmazásokat: Ha pedig nem tudja megfogni (mármint a macskát), avagy helytelenül fogja meg, a költő éppúgy deresre vonható, mint a romlott fagylatot készített és feltaláló édesipari dolgozó. Mondvacsinált a macskafogás parafrazálása is, a cukrásszal való összehasonlítás is, az egész együtt pedig egyenesen komikus.

20. old. Dsida idealista ismeretelméletével kapcsolatosan végig problematikusak a fogalmazások. Első bekezdés: „Dsidánál csakugyan észrevehető bizonyos transzcendentális, agnosztikus, a dolgok lelkét valahol a közönséges látszat mögött keresgélő szándékosság.” A dolgok lelke valóban a közönséges látszat mögött van, a marxista gnoszeológia szerint is. A hangsúlyt tehát nem a látszat aláadására, hanem a transzcendentális, agnosztikus mozzanatra kell tenni, mert a közönséges látszat mögötti keresgélés még nem agnoszticizmus, sőt a megismerés egyetlen lehetséges útja. Második bekezdés: „Ezt persze értelmezhetjük Berkeley püspök szubjektív idealizmusának elvei szerint.” Nem. Az idézett strófa jellegzetesen kantianus ismeretelméletéről árulkodik. A Ding an Sich kereséséről van itt szó. Lennebb menteni próbálja Szemlér ezt a filozófiai magatartást, a mai természettudományos világképre, Engelsre és Leninre hivatkozik, egyszerűen arra a gnoszeológiára, amely a látszattól halad a lényeg feltárása felé, a törvények egyre mélyebb rétegeit hozva felszínre.

Erre semmi szükség. Dsidánál a hangsúly ugyanis nem a látszat mögé hatoláson, hanem a megismerés elvi lehetetlenségén van. Végül szükségtelen a hivatkozás a modern tudomány eljárására, mely megvalósítja a megismerést, mert a művészet által nyújtott ismeret nem azonos a tudományos ismerettel, a művészi eszme alkatilag különbözik a tudományos ítélettől, noha lényegfeltáró, akárcsak amaz.

21. old. Kár arra hivatkozni, hogy aki a természeti környezet minden részletének olyan kiváló ismerője, az szíves-örömezt tájékozódik a konkrét és kézzelfogható felé, és nem kódorog ellenőrizhetetlen képzelgések után. Kétszeresen is kár. Egyrészt, mert Dsida nagyobbrészt a képzelgések világában él, és költészetében elég ritkán bukkanunk a konkrét és kézzelfogható világ elemeire, másrészt, mert a továbbiakban maga Szemlér teszi kérdésessé azt a nagy természetismeretet, s arra hajlík, hogy az inkább könyvélmény.

Az itt felsoroltak kisebb része érdemi kérdés, nagyobb része apró korrektúra-észrevétel. A megfelelő szövegrések javítását feltétlenül szükségesnek ítélem.

2. Ebben a pontban két kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, a lektori kizárólagosság igénye nélkül.

a. Rengeteg aggályoskodás, fontolgtatás, óvatoskodás nehezíti az egyértelmű vélemény kiolvasását. Holott az egyértelmű vélemény benne rejlik, mi több, ki is fejeződik. Szemlér nem az értékítélettől fél, hanem az éles fogalmazástól. S ha végül is ellentmondásmentes véleményt fejez ki, miért teszi ki magát menet közben a körmönfonság vádjának stiláris okból? Se szeri, se száma az olyan passzusoknak, ahol körülírással mentegeti a költőt családi környezete avitt valláserkölcsi mentalitásáért, hogy aztán kiderüljön, hogy avitt és valláserkölcsi alapokon áll, ízlésének elzárkózó exkluzivitásáért, hogy aztán kiderüljön, hogy vallásos, a forradalommal szembeni idegenkedéséért, hogy aztán kiderüljön, hogy idegenkedett a forradalomtól stb. A Dsida-műnek elég körvonalazottak és elég merevek a történelmi korlátjai, s ha Szemlér nem hallgatja el azokat, helyesen teszi. Az aggályoskodó fogalmazások sokasága azonban azt a gyanút ébreszti, hogy történelmi korlátait elemzés helyett mente-

getéssel próbálja tudomásul véteni. Mi értelme a szerencsenmosdatás látszatát kelteni, amikor nem szerencsenel van dolgunk?

b. Szemlér Ferenc értékítéletei közül nem értek egyet az Ady-ellenesség kérdésében elfoglalt álláspontjával, amelynek végkövetkeztetése: „... Dsida az Ady képviselte tragikus költői magatartás mellett a saját könnyedebb kifejezőmódjának az érvényességéért szállt síkra.” Valójában nem Ady mellett, hanem Ady ellen, az ő kirekesztése és általában a forradalmi hangvétel kirekesztése érdekében. Másutt: „Dsida nem érez ugyan együtt József Attila költői gyakorlatával, de egyetért programjával.” Holott a fentebbi idézet Dsidától így hangzik: „... bár programjával talán sokkal inkább egyetértünk, mint egyetérzünk költészetével”, ami annyit tesz, hogy programjával sem ért egyet, költészete viszont annyira idegen számára, hogy ha már választani kell, kevésbé idegenkedik társadalmi eszméitől, mint költészetétől.

Az 1. pontba foglalt észrevételeimet tekintem lektori igényűeknek. A 2. pontba foglaltakról nem győzöm hangsúlyozni, hogy irodalomkritikusi szempontot képviselnek: ezek elfogadásától függetlenül megjelenhetnek a szöveg. Végül is akadnak kérdések, amelyeket különbözőképpen lehet megítélni, és semmi sem méltánytalanabb, mint személyes véleményt a megjelenés kritériumává tenni. Ha Szemlér inkább magyarázza a Dsida bizonyítványát, mint amennyire elemzi, vagy ha nem hajlandó őt az Ady-revizió képviselőjeként tekinteni, az neki szuverén joga. Ilyen kérdésekbe a lektor nem szólhat bele, legfennebb felhívhatja reájuk a figyelmet.

A versekről. A válogatás 320 költeményt tartalmaz. 160-at az eddigi kiadványok anyagának maradéktalan átvétele alapján, 160-at a kéziratos hagyatékból. Címe kitűnő. A *Rettenetes virágének*, a címadó vers ugyanis eddig kötetben nem jelent meg, jelzi tehát, mi a nívó az új kötetben, másrészt összefoglalóan jellemzi Dsida egész költői magatartását. A versekkel kapcsolatos véleményemet két pontban fejtem ki, az ismert, illetve az új anyag által felvetett problémák rendjén.

1. Mindenekelőtt azokról a versekről, amelyek eddig nyomtatásban napvilágot láttak. A szerkesztő eljárása elvben a leghelyesebb, gyakorlatilag apró, megoldásra váró nehézségeket okoz. Szemlér úgy járt el, hogy tökéletesen tiszteletben tartotta a megjelent kötetek anyagát, azok ciklusbeosztását, és a ciklusokon belüli versek sorrendjét, s hozzáadott ehhez 160-at a kéziratos hagyaték 800 verse közül, a rekonstruált keltezés rendező elve alapján. Kezünkben van tehát a teljes *Leselkedő magány, Nagycsütörtök, Angyalok citeráján*, plusz még egyszer annyi verset számláló eddig ismeretlen alkotás.

A három kötet anyagának egybefűzése némi gondot okoz. Arról van szó ugyanis, hogy akadnak egyes költemények itt, amelyeket napjaink igényei kiiktatnának egy új válogatásból. Az egyértelműen hívő versekre gondolok (*Sötét szobor a város felett, Kacagnak a hitetlenek, Sainte Thérèse de Lisieux, Ad Deum qui laetificat...* stb.). Akadnak ezekből jócskán. A mi szempontunkból elegendő volna belőlük egy-kettő mutatóban, hogy ha már állítjuk Dsida vallásosságát, dokumentáljuk is azt, hisz se nem ártanak, se nem használnak. Köt azonban bennünket az a szerkesztői elv, mely szerint csonkítatlanul vesszük át a régi köteteket. Ezért aztán jóval több ebben a válogatásban a hívő vers, mint amennyi a dokumentáris hitelesség kedvéért kellene. Ha a szerkesztőség változtat a kötet összeállításának rendező elvén, úgy nem ártana kidobni ezekből vagy egy tucatot. Ha nem változtat azon, úgy maradhatnak, jelenlétük a kötetben nem megy ideológiai hiba számba. A Válogatott versek rendező elvének megváltoztatása ugyanis meglehetősen fogas kérdés. Mihelyt kimarad akár csak három-négy vers az eddigi kötetek anyagából, máris megszűnt az elvi jogcím arra, hogy megőrizzük a kötetcímet, azon belül a ciklusbeosztásokat és az eredeti cikluscímeket, ez pedig nagy kár volna, mert ennek nyomán tájékozódik az olvasó a költői műben, mi több, ennek nyomán tudatosítja, mi az új, mi a hozzájárulás ebben a kötetben a Dsida-jelenség megértéséhez. A tucatnyi vallásos költemény jelenléte nem örvendetes, de önmagában még nem volna ok a szerkesztés elvének felborítására.

Nagyobb baj az egyes értékes, sőt gyönyörű versekben jelentkező problematikus strófák okozta gond. Verscsonkításról ugyanis szó sem lehet, teljes, értékes verseket viszont kár volna kidobni egy-egy kényes szó vagy strófa miatt. Ha viszont pár vers kiiktatása mégis bekövetkezik ilyen okból, a szerkesztés rendező elve ismét felborul. (*A föld és az ember megmarad*, 161. old., két inopportunos szót tartalmaz, *Tinti* 178. old. egyetlen szót, *Csokonay sírjánál* a mottó, 20 old, *Előre való beszéd* pár kitétele, 264. old., *Kalendárium szonettekben*, *Április*, *Október*, *November* című szonettek egy-egy vonatkozása. Valamennyit megjelöltem a margón.) Megítélésem szerint ezek semmisségek, ha én volnék a kötetért felelős szerkesztő, minden további nélkül vállalnám értük a felelőséget, kár értékről lemondani egy-két nem szerencsés asszociációt kiváltó szó vagy mondat miatt. Lektorként felhívom rájuk a figyelmet, anélkül, hogy érdemben dönthetnék. Véleményem szerint meg kell őrizni a régi kötetek teljes anyagát úgy, ahogy azt Szemlér Ferenc összeszerkesztette.

2. A kéziratos hagyatékából összeválogatott 160 vers meglepetés. Persze nem csupán kellemes meglepetés. Az anyag áttanulmányozása után — Szemlérrrel ellentétben — az a nézetem alakult ki, hogy a fordulat Dsidánál már 1925-ben bekövetkezett. Addig gyermekverseket írt. Önképzőkori költemények ezek, iskolában tanult érzelmek kifejezései az olvasott örömről, szelidségről, szeretetről, barátságról és az olvasott bánatról, elmúlásról és remények pusztulásáról. Beleéli magát az „ezerszer szent” költői hivatásba, abba, hogy legyőzötten fekszik „az élet cirkuszában”. Gyermekjáték ez a titokzatos fogalmakkal, és ennek megfelelően gyermekded filozófia a Semmiről, aki azt álmodja, hogy a Valami, aki előtt egy szent Cél ragyog. Gimnazista bölcselkedés a Jelenről, Múltról, Jövőről, Elmúlásról, Teremtésről, arról, hogy „temetés lesz az esküvőből, virágfüzérből koszorú”, meg arról, hogy milyen ujjongásokat váltanak ki meg nem nevezhető kincsek, és milyen szomorúságot a megnevezett remények, melyeken „balgán rajtavesztek”. Persze ezek mások kincsei és reményei, amelyekről a gyermek Dsida annyit tud csupán, hogy ezekről kell verset írni, mert

ez a költői tárgy, ez az iskolai fogalmak szerinti poézis. Mire megíródik, természetesen szépelgés lesz belőle, és nyilvánvalóan megmosolyogni való, amikor egy tizenhét éves gyermekember a költő mártírsorsának másoktól kölcsönvett hangulatába éli bele magát, s ilyeneket mond: „s én bús szeliden befelé sírok / És hordozom a töviskoronámat.” Vagy pedig ilyeneket: „én a halottak ismerője / Révedő szemmel ballagok.”

Elterjedt tévhit, hogy Dsida kész költőként indult. Ezt a tévhitet oszlatja el az 1923-ban, 1924-ben írt verseinek sokasága s az azokból itt közölt költemények. Nos, indulásakor eszmeileg teljesen éretlen. Kialakult csupán a verselési készség, és ez vezetí félre az embereket. Valóban hiányzik belőle az indulókra jellemző mesterségbeli-technikai sutaság. Amit ír, e tekintetben több a kamaszversnél, és csak ezért nem fűzfapoézis, amit művel. Úgy vélem, verskésziségének illusztrálása érdekében kár ennyi éretlen kamaszgondolatot közzétenni 1923—24-es versei közül. Nyolc-tíz vers bőségesen elegendő a szemléltetésre.

Ami viszont kellemesen meglepő, hogy 1925-ös verseiben a gondolat fordulatával találkozunk már, ami abban ragadható meg, hogy saját látott-észlelt-megélt valódi világa lesz most költői tárgya, és olyan eszmét mond, amit ebből olvasott ki ő maga. Ettől a korszakától kezdve alaphangja lényegében megfelel annak, ami a *Leselkedő magány*ban uralkodik, és ami a *Nagycsütörtök* korszak kialakulásáig uralkodik költészetében. Érdekes megjegyezni, hogy legalább húsz olyan versre bukkan Szemlér Ferenc, amely messze jobb és mélyebb a *Leselkedő magány* című kötetben megjelent versek többségénél. Egyes verseiben feltűnik valami apokaliptikus látásmód, ami Dsida költészetének ismeretlen vonása és értéke; nagyobb érték a *Leselkedő magányt* eluraló melabúnál.

Ennyiben rendkívül fontos hozzájárulás a Dsida-mű feltáráshoz az a száz-valahány vers, amelyet Szemlér Ferenc ideszerveztett. Az érett termésből legfennebb pár darab kihagyását javasolnám, azokat a gyengéket, amelyekben a gyermekded hangvétel visszaüt (*Horváth néni, Az utolsó miatyánk* stb.). Csak két címet sorolok

fel, de van ezekből vagy egy tucat, elég kirívóak és könnyen felismerhetők, ha a szerkesztőség arra az elhatározásra jut, hogy az ilyen alkatú verseket kiiktassa.

A könyvészeti adalékról. Dsida Jenő irodalmi hagyatékának bibliográfiai összeállítása Réthy Andor kitűnő, lelkiismeretes munkája. Minden további tudományos kutatás, filológiai pontosságú felmérés vagy szövegkritikai kiadvány számára készen áll a teljes könyvészeti apparátus. A következő apró észrevételeket és javítás-javaslatokat tenném a könyvészeti adalékkal kapcsolatban:

1. Az A. pontba foglalt „Önálló kötetek és a róluk szóló ismertetések” beosztás logikailag indokolatlan. Az Önálló kötetekről írt ismertetések végül is a költőről írt cikkek közé tartoznak, s megítélésem szerint az F. pontba kellene foglalni őket, ahol „Cikkek, megemlékezések, tanulmányok” szerepelnek a költőről. Itt az A. pontban maradna pusztán az önálló kötetek felsorolása.

2. A B. pont az egyes költemények felsorolását tartalmazza a keletkezés időrendje szerint. A kötetben 160, a hagyatékban fellelt vers szerepel, a könyvészeti adalék B. pontja viszont felsorolja mind a nyolcszázat. A B. pont címében jelölni kell, hogy a jelen kiadványban foglalt versektől függetlenül a teljes Dsida-hagyaték anyagáról van itt szó.

3. A C. pont Dsida karcolatainak és riportjainak bibliográfiáját tartalmazza. Meggondolás tárgyává kellene tenni e pont közzétételét, tekintettel arra, hogy a riportcímek között rengeteg a bántó, kényes, rossz emlékeket idéző, tüntetően sérelmi hangú.

Úgy vélem, apróságról van itt szó, az első két pontban javasolt módosítások keresztülvihetők. A harmadik pontban javasolt módosítás kétségtelenül csökkenti a könyvészeti adalék értékét, hiszen megszünteti annak teljességét, ez esetben azonban tekintettel arra, hogy nem Összes művekről van szó, talán megengedhető.

Végezetül ismét hangsúlyozom, milyen nyereség hazai irodalmunk számára a kötet megjelenése, s annak kiadását örömmel javasolom.

Kolozsvár, 1965. szeptember 16.

TÓTH SÁNDOR GAÁL GÁBOR-UTÓSZAVÁHOZ

A Gaál Gábor *Válogatott írások* harmadik, zárókötetét Tóth Sándor terjedelmes (150 lap terjedelmű) tanulmánya kerekíti ki a hozzá tartozó mintegy 22 lap terjedelmű jegyzetanyaggal.

Tóth Sándor egyetemi előadótanár vállalkozása egészen kivételes arányú. Szinte öt esztendeje dolgozik Gaál Gábor-monográfiáján, melyet doktori disszertációjának szán, s ennek két igen konkludens fejezetét választotta ki a Gaál Gábor oeuvre-t záró utószóként.

Belső használatra szánt kiadói referátumról lévén szó, épp csak felsorolom a munka kiváló értékeit, anélkül azonban, hogy részletezzem ezeket, hiszen a feladat itt nem az értékelő kritikuse, hanem a hibakereső lektoré, aki észrevételeivel a közlésjog feltételeit keresi. Az utószó világos felépítésű, szerkezetileg kitűnően tagolt, a problematika minden részletébe pontos betekintést nyújt, és abban szilárd logikával vezet végig. Értékkitételeinek java része feltétlenül helytálló, bár e tekintetben a lektor véleménye szükségképpen bizonytalanabb a szerzőnél, mert a dolgok természetéből fakad, hogy anyagát a szerző összehasonlíthatatlanul mélyebben ismeri, mint a róla véleményt mondó. Ez általában is érvényes, Tóth Sándor G.G. tanulmányait illetően azonban fokozottan az, hiszen Tóth Sándor ma nemcsak a romániai magyar irodalmon, hanem az egész magyar nyelvterületen belül G.G. legelmélyültebb ismerője. Ezért kell szükségképpen megjegyezmem, hogy tárgyaról kialakított értékkitételeinek pontosságát kevesebb illetékességgel ítélnem meg nála. Meggyőző bizonyítékai alapján állítom tehát, hogy konklúzióinak java része helytálló, a legszigorúbb irodalomtörténeti mérce igényei szerint.

Külön ki kell emelnem a filológiai hűsre való törekvés érdekében kifejtett kutatómunka hatalmas arányait és a feltárt anyagok roppant gazdagságát. Gaál Gábor személyét, lenyűgöző egyéniségét a lenyűgöző egyéniségeknek joggal kijáró legendák veszik körül. Még ma is. Eszmetársai részéről magasztaló legendák, bizonyos körökben (inkább szóban, semmint írásban megnyilvánva-

nuló) romboló célzatú legendák. Nos, Tóth Sándor áldozatos, időt, energiát és szellemi befektetést nem kímélő adatfeltáró munkája nyomán vége a mítoszoknak. A tárgyilagos G.G. portré minden feltétele adott, s ebben a szövegben jószerével meg is valósul. Nincs többé szükség arra, de mód sincs rá, hogy ködös emlékek, benyomások és belső rezdülések alapján hosszannázzanak neki és glóriát fonjanak feje köré, ami feltétlenül kevesebb, mint egy eleven, hús-vér ember gondolkodó és mérlegelő, elfogult és indulatos, irodalmi harcos valóságos glóriája. És a feltárt adatok alapján hál' istennek arra sincs többé mód, hogy felbolygatott indulatok, személyi ellen-szenvék és emlékhalandzsák alapján tovább terjesszék róla a kompromittálóan torz véleményeket. Tóth Sándor feltárt minden jelen pillanatban feltárható, elérhető G.G. dokumentumot: identifikálta töméntelen sok álnevét, szignóját, kikereste tiszavirágéltű lapokban, folyóiratokban fellelhető ifjúkori szövegeit, gondosan áttanulmányozta jegyzetfüzeteit, hangszalagra vette kortársak többé-kevésbé megbízható visszaemlékezéseit, feldolgozta általa írt és hozzá intézett levelek anyagát. Teljes disszertációját (s ilyenformán természetesen az utószónak szánt két fejezetet is) a tudományos lelkiismeret rigorozitásával építi kizárólag e ténybeli, tárgyi adatokra, kikapcsolva mindazt, ami a mítoszok világából való, s ami eddig a tárgyilagos portré kialakulását akadályozta. Végre tudományos igényű szövegkritikai munkával van dolgunk.

Az utószó felépítése a következő: I. Gaál Gábor a teoretikus, II. Gaál Gábor az irodalompolitikus, III. epilógusként Gaál Gábor életútja a felszabadulástól haláláig. Az I. fejezet két alfejezetre tagolódik: 1. filozófiai fejlődése, 2. irodalmi nézeteinek fejlődése. A II. fejezet három alfejezetre tagolódik: 1. a szerkesztő népfront-konceptiója és gyakorlata, 2. a Korunk—Helikon viszony, 3. Gaál Gábor az írók nevelője és a hősies munkát végző szerkesztő. A III. fejezet egy tagolatlan egység.

Ezt a szerkezeti felépítést, már említettem fentebb, helyesnek, pontosnak, világosan áttekinthetőnek és jól tagoltnak tartom. Referátumom végén módosítási javaslataim lesznek, azok azonban semmiben nem érintik a felépítés eredeti megoldását. Más kérdés az, hogy az

adott szerkezeti tagoláson belül megítélésem szerint aránymódosításokra lenne szükség. Erre mindenekelőtt azért, mert az utószó más műfaj, mint a doktori dolgozat. Márpedig itt egy disszertáció módosítatlan két fejezetével van dolgunk. Úgy vélem, a G.G. művet az olvasók széles rétegeinek bemutató utószó a feltétlen vonzás funkcióját kell hogy teljesítse, nem pedig a részletellen-tétek és ellentmondások kavargásából kibontott (olykor előbibilődött) portré által szolgáltatott, a tudományos kutatókat irányító funkciót. Ezért az utószónak szükségképpen más kell hogy legyen az ökonómiája, mint a ki-zárólagosan tudományos igényű disszertációnak. S ezzel áttérnék egynehány kritikai észrevétel megtételére.

A Gaál Gábor mű ellentmondásos. Mindenekelőtt annak következtében, hogy mostoha életkörülményei következtében írásos hagyatéka nem áll valóságos értékének színvonalán. Másodsorban annak következtében, hogy a kor hivatalos ideológiájának ellentmondásai ellentmondá-sossá tették elméleti munkásságát. Harmadsorban azért, mert a kor politikai harcainhoz és azok követelményei-hez való fegyelmezett alkalmazkodás olykor szektás iro-dalompolitikára vitte, amire nem jutott volna, ha minden alkalommal saját belátása szerint orientálódhatik. Mindez tény. A tényeket pedig sem tudományos dolgo-zatban, sem utószóban elhallgatni nem szabad. Ám más nyomatékkal kell jelentkezék az ilyen a szakemberek számára írt tudományos dolgozatban, mint az olvasókö-zönségnek szánt portréban. Megítélésem szerint ennek az utószónak minden fogyatékosága abból származik, hogy az egy sok száz oldalas disszertáció két módosítatlan fe-jezete:

a. Hiányoznak itt az életrajzi adatok. Természetesen az eredeti műben jelen van a teljes életút, ami a maga módján szintén árnyalja, színezi és értelmezi az életmű-vet. Most már mindaz, ami ebben az életműben ellent-mondásos, itt nem árnyalódik és nem értelmeződik an-nak a keserves és hősie életnek a világító sugarai ál-tal, ami lélekben közel hozhatja az olvasót a mű ellent-mondásainak megértéséhez és elfogadásához.

b. Tóth Sándort köti tulajdon dokumentációjának meglepő gazdagsága, a frissen felfedezett anyag első köz-

lésének és teljes kiaknázásának a vágya. Jogos. Mi sem természetesebb annál, hogy a forrásanyag felfedezője egyben a forrásanyag első megfejítője is legyen. Így is oldotta meg a disszertációban. Csakhogy a két módosítatlan fejezet utószóvá átminősülve elveszti azt a távlatot, amellyel eredeti helyén rendelkezik. Ott szövegelemeknek szövegelemekkel való szembesítése, kommentálása és értelmezése. Itt azonban feltétlenül úgy hat, mintha a szerző nem tudna szállni anyaga fölött, hanem csupán szavai és mondatai között tallózna, mintha nem általánosítana, csak idézne és kommentálna.

c. A szövegelemek, passzusok, olykor mondatok idézésének, szembesítésének és kommentálásának a módszere nemhogy kikerekítené, de ellentmondásaiban kiélezi, szöglestesíti az amúgy is ellentmondásos életművet. Tóth Sándor jogosan és tudományos igényvel jár el akkor, amikor az egymásnak látszatra ellentmondó szövegeket egymás fényében értelmezi, és a részletek értelmének kölcsönös kiegészítésével oldja fel az ellentmondásokat. Ezt minden szakember érti, és ettől egyetlen szakember sem fog Gaál Gáborról árnyékos képet kialakítani. Az olvasó azonban óhatatlanul belebonyolódik, és azzal a benyomással marad, hogy ha oly sűrűn szükséges egy szöveg dogmatikus tartalmait egy más szöveg perspektivikus tartalmaival korrigálni, egy álláspont szektás szűkkeblűségét egy másik álláspont nagyvonalúsága segítségével hamis látszatnak minősíteni, akkor itt voltaképpen magyarázkodás történik, mentegetőzés, „magyarázom a bizonyítványt”, végső soron szerezcsenmosdatás. Ismétlem, ami ott filológiai pontosság, emitt kimagyarázkodás, ami végeredményében nem árnyalja, hanem árnyékolja a G.G. portrét.

d. Az a benyomásom, hogy ez a módszer Tóth Sándort is tévútra vezeti olykor, tehát metodológiai vétésen túlmenően itt-ott érdembeni vétésekre viszi. Arról van szó ugyanis, hogy szerző vaskövetkezetességgel jár ennek a módszernek a nyomán: szövegek hamis látszatait való lényegét feltáró egyéb szövegekkel semlegesíteni, s ennek során szem elől téveszti, hogy egyik-másik kedvezőtlenebb konklúzióra vezető G.G. szöveg nem egészen hamis látszat, hanem köze van G.G. fejlődése, adott pe-

riódusának a lényegéhez is. Tóth Sándor úgy kezeli Gaál Gábort, mintha marxistává alakulásának pillanatától kezdve fejlődésútja lezárult volna. Holott megítélésem szerint azon belül is vannak periódusai. Hogy periódusainak alakulását közvetlenül a kor politikai változásai és követelményei determinálták, az más kérdés. Szintúgy más kérdés, hogy rossz periódusaiért sokkal inkább a kor és az adott korabeli szektás politikai gyakorlat a felelős, semmint ő. Ezért gondolom, hogy művének árnyoldalait nem kimagyarázással kell értelmezni, hanem az életút helyenként betoldott rajzával, amiből is kiderül, hogy igenis tévedett, mégpedig sűrűn tévedett, tévedései azonban nem baklövések, hanem egy ügynök elkötelezett ember tragikus tévedései.

Az elmondottakat az alábbiakban támasztom alá a kézirat margóján lévő bekarikázott számozások sorrendjében:

11. lap. „Innen, még egyes húszas évekbeli írásaiban is az eklektikusság látszata. Csak látszata, mert...” Itt G.G. filozófiai fejlődésével foglalkozik, mégpedig igen meggyőzően. Azért emelem ki mégis ezt az idézetet, mert ez az első alkalom, ahol a szövegekből kiolvasható eklekticizmust látszatnak minősíti, hogy azután kimagyarázza. Ami itt egyetlen elem, az a továbbiakban az irodalmi nézeteit fejtegető részek során módszerré válik.

15. lap. Franyó Zoltán és Kardos István 1966-ból származó szóbeli közléseire utal, miszerint G.G. az 1910-es évek elején avantgarde-verseket írt. Erre nincs dokumentuma. A fennmaradó dokumentum viszont nem avantgardista vers. Úgy vélem, higgyünk inkább az eleven dokumentumnak, semmint a bizonytalan memóriájú Franyónak, illetve Kardosnak. Ezt annál is inkább, mert az avantgardizmussal kapcsolatos további részek (egész alfejezetek) sok felesleges bonyodalmat okoznak, s ezeknek első jele itt mutatkozik.

16. lap. Itt Tóth Sándor kibékíti az ellentmondást a valóságos *Dobban a föld* című vers és a feltételezett „dinamikus, futurisztikus, aktivista, akár hermetikus, áttételes, filozofikus vagy más avantgarde formájú” versek között. Nem meggyőző. A *Dobban a föld* nem valószerűsíti az ilyenszerű verskísérleteket. Felmerül a kérdés:

miért kell egy hipotetikus tényből származó művi bonyodalmat hipotetikusán megoldani? Jobb már akkor, ha nem fogadjuk el a bonyodalmat okozó hipotetikus tény, mármint azt, hogy G.G. avantgarde-versekkel kísérletezett.

21. lap. Itt kezd kiteljesedni a bonyodalom. Szerző azt fejtegeti, miképpen viszonyult G.G. a húszas évek elején az avantgardizmus legkülönbözőbb árnyalataihoz. És megállapítja, hogy mélységes rokonszenvvel. Idézem a teljes bekezdést, mert jellegzetes példája annak, hogyan vezet a „látszat-lényeg” szembeállító módszer egyáltalán nem meggyőző konklúziókra: „Erre a kérdésre a *Válogatott írások* avantgarde-témájú bíráló cikkei ellentmondásos, de végső soron leegyszerűsített, sőt megtévesztő választ sugallnak. Félreértések elkerülése végett: ezt a képet nem korrigálná lényegesen publikált írásainak mégoly bő válogatása sem. Azok a kulcsfunkciót betöltő adatok, amelyek a kötetekben olvasható cikkek ellentmondásait megnyugtató módon feloldják, megfejtik — az 1919—1920-as évek jegyzetfüzeteiben található meg.” Első kérdés, ami felmerül az olvasóban: a jegyzetfüzetekben fellelhető és avantgarde-szimpatiáról tanúskodó szövegek miért hiányoznak a *Válogatott írások* első kötetéből? Második bökkenő: hogyan lehetséges az, hogy a jegyzetfüzeteiben teljes a rokonszenv, minden cikkében maradéktalan az elutasítás? Persze lehetséges ez. És Tóth Sándor válasza kielégítő. Csakhogy ez a kielégítő válasz elmosódik, nem ugrik elő kontúrosan az ellentmondások halmazának bemutatásából. A válasz ugyanis a következő: a minden újra érzékeny Gaál Gábor lelkesen figyel fel a formabontó irányzatok sokat ígérő programjaira, és csalódottan legyint az ez irányzatokhoz tartozó művek sikerületlensége láttán. Ez a disszertációt majdan olvasó szakember előtt világos. Az utószó olvasójának azonban másként kell prezentálni. Merész ívű általánosítással, elszabadulva az egymásnak ellentmondó dokumentumok halmazától.

[...]

24. lap. Idem. Ráadásul tovább is fejleszti: G.G., állítása szerint, benne volt a formabontó áramlatok harcainak fő sodrában, és később realizmus-koncepcióját is

úgy alakítja ki, hogy abba beépíti az avantgarde-vívmányokat. Ez mindent tovább bonyolít, tudniillik: 1. Nyomtatásban megjelent szövegeiből nem derül ki, hogy részese lett volna az avantgarde-orientációnak, csak az derül ki, hogy sikerületlen műveit elutasítja, 2. későbbi realizmus-koncepciójának megfogalmazásakor a döntő nyomatók mindig a valóság-orientáción, a konstruálás-ellenességen van, és csak rendkívül halvány nyomokban az avantgarde-vívmányokra való támaszkodás. A szakember ismét kiismeri magát a kérdésben, a közrendű olvasóban azonban csak kétely ébred. A tárgyalásmód tehát a disszertációban jó, az utószóban problematikus.

24. lap. Miért kell a nem publikált jegyzetanyagból itt heves és indulatos naturalizmus- és realizmus-ellenességére hivatkozni, amikor ez nemsokára ellentmondást fog támasztani a neue sachlichkeit iránti szimpátiájának, valamint realizmus-koncepciójának megértése során.

25. lap. Idem. Egyébként cáfolja is a Franyótól már elfogadott közlését, mely szerint annak idején futurisztikus kísérletei voltak, itt meg egyszeriben kiderül, hogy minden avantgarde-tájékozódással rokonszenvezett, csak éppen a futurizmussal nem.

26. lap. Jellegzetes példa arra nézve, hogy a végletekig vitt szövegkritikai igény hogyan zavarja meg az olvasót. Megint mentetetni kell Gaált egy fonák kép kialakulása miatt. És ismét nyakig vagyunk a tárgyalásmódban, ami a szakember számára kielégítő, az utószóban azonban jellegzetesen defenzív magatartás. Körülbélül így fogalmazható meg: védjük meg G.G.-t azzal a látszattal szemben, hogy...

26. lap. Tessék nézni, hogyan gáncsolja Tóth Sándor önmagát. Előbb felállít egy doktrinér igényt, azt nevezetesen, hogy az haladó, aki szereti az avantgarde-ot, és nem szereti a realizmust, azután kénytelen mentetetni G.G.-t a Sztanyiszlavszkij produkcióját magasztaló szavai miatt. De hiszen G.G.-nek tökéletesen igaza van. A dadaista, futurista és expresszionista színház tisztára halandzsa volt, míg Sztanyiszlavszkij művészete tökéletes. Úgy kell a kérdést tárgyalni, ahogy Tóth Sándor a 27-es és 28-as lapon teszi, ahol kifejti, mi a különbség egy forradalmi szemléletű művészi program és egy elavult művészi

program között, és ahol nem bibelődik részletszövegekkel, hanem kimutatja azt, hogyan emésztődik Gaál egy szépirodalmi program sikerületlen művei és egy már inkább a múlthoz tartozó program kristályos, sikeredett művei között. Véleményem szerint ilyen színvonalú általánosításokra kellene építeni az egész avantgarde-problematikát, épp csak hivatkozva a dokumentumanyagokra, de nem tallózva szövegelemei között.

29. lap. No és ha volna a szóban forgó jegyzetnek dadaizmust szidalmazó kitétele?! Az hiba volna? [...]

31. és 32. lap. Hipotetikusán bizonyítani akarja a folytonosságot G.G. 1911-es (egyébként dokumentálatlan) avantgarde-vonzalmától a húszas évekig. Holott G.G. semmivel sem kisebb az ilyen folytonosság híján sem.

32. lap. Ismét aposztrofálja a kétféle attitűdje közötti szembeötlő különbséget, azért, hogy dolgozhasson egy sort a feloldásán.

[...]

34. lap. Megítélésem szerint sokkal fontosabb az, ahogy szembenáll (helyesen!) Barta Sándor folyóiratával, semmint az, hogy bizalmat előlegez neki.

34—37. lap. Így kell érdemben tárgyalni a kérdést, ahogy ezen a négy lapon mutatkozik. Az általánosítás fényében világossá válnak a kérdések, és kiderül, hogy G.G.-vel nem úgy volt, hogy stikában rokonszenvezett az avantgarde-dal, nyomtatásban szidta őket, hanem úgy, hogy őrlődött ellentmondásai között, s hozzá való viszonya a régi és az új, a tartalom és a forma meg nem egyezése miatti őrlődés megnyilvánulása volt.

38. lap. Talán nem ártana kidomborítani, hogy a non-kommunikabilitás kérdésének rendkívül éles elméjű felvetése mutatkozik itt az *Erről van szó* c. ciklusban, és felsejlik benne valami abból a problematikából is, amit majd a szemantizmus vet fel. Egyébként az egész *Erről van szó* ciklus tárgyalása példamutatóan jó.

40. lap. Alapvető fordulóponthoz érkeztünk el. 1928 vége és 1929 fontos és nem is minden szempontból jó irányba mutató fordulat G.G. szemléletében. Itt érez-

ném például feltétlenül szükségét annyi életrajzi adat beiktatásának, amennyi ahhoz szükséges, hogy az olvasó a Korunk problematikájában tájékozódni tudjon. Tehát: mikor és hogyan érkezett G.G. Romániába, hogyan kapcsolódott be a Korunk szerkesztésébe, mikor vette át a lap irányítását stb. Irodalmi orientációját illetően következik a neue sachlicheit iránti rokonszenv periódusa. Mindjárt kiderül, hogy az agyonrészletező módszer itt hogyan bonyolítja feleslegesen tovább a kérdéseket. Egyelőre csak annyi a megjegyzés, hogy ha a G.G. szerkesztette Korunk hasábjain több az új tárgyilagosságot elítélő, mint az azt elismerő cikk, akkor a továbbiakban nem lehet G.G.-t úgy beállítani, mint aki egyértelműen rokonszenvezett az új tárgyilagossággal. Holott ez következik.

42. lap. Ebben a passzusban egyértelműnek van beállítva a Korunk részéről az új tárgyilagosság s az abból fakadó tényirodalom, dokumentumirodalom iránti vonzódás. A 40. oldalon felsorolt adatokból nem derül ki, hogy a Korunk egyenesen meghirdette volna ennek a jelszavát.

43. lap. Mentegeti, ahelyett, hogy értelmezné. Világos, magyarázkodó szavak nélkül is, hogy a valóságirodalom nem volt zsákutca. A mai nonfiction híján sem lett volna az. Mitől ez a defenzív magatartás?!

43. lap. Tóth Sándor a stílus és az ábrázolás programikus elszűkítését az új út (konkrétan a tényirodalom) útvesztőjének minősíti. Nem hinném, hogy útvesztő volna. Minden új irányzat arra törekszik, hogy a végeletekig kifejlessze benne rejlő konzekvenciáit, s ez annak az irányzatnak benne rejlő végletes következménye volt.

44. lap. Haraszi úgynevezett tisztázó véleményét viszont jobb volna kihagyni, mert semmit sem tisztáz, és senkinek sem használ. Kár azt mondani róla, hogy „a lényegét ő találja telibe”. Ellenkezőleg. Vészes politikai szimplifikáláshoz vezet (amit Tóth Sándor zárójelben meg is jegyez, de nem tulajdonít neki kellő fontosságot). Harasztinak az irodalomra mért egyetlen szempontja a politikai mondanivaló.

45. lap. Itt egy sor levélből idéz. Ezekből kivétel nélkül az derül ki, hogy G.G. szűkkeblű és vulger-szociológiai szempontok miatt az irodalmat teljesen politikumra redukálná, hogy az irodalomban épp az irodalmat tartja

legkevésbé fontosnak. Ezek a levelek nyomtatásban nem jelentek meg. Tartalmukat az olvasó nem ismeri. Miért kell itt ilyen bőségesen idézni belőlük? Hisz az eredmény további árnyékvetés egy kitisztázásra váró portréra. A levelek elhallgatása a disszertációban hamisítás volna. Itt azonban szükségtelen a feltárásuk. Elég, ha egyetlen utalás marad, talán az, amit a margón bekereteztem.

46. lap. Itt az eredmény! Feltárt előnytelen konklúziókhöz vezető dokumentumokat, s most mentegetheti, mondván, hogy e levelek „nem minősíthetők írója esztétikai nézeteinek dokumentumaivá”.

46. lap. Újabb bonyodalom. Minden eddiginél bonyolultabb. G.G. elérkezett realizmus-programjának meghirdetéséhez. És jöhet az újabb mentegetőzés. Hátat fordított avantgardista szimpátiájának? Nincs rá utalás. Közölt szövegeiből vagy egyáltalán bármilyen feltárt dokumentum nyomán mutatkoznak olyan világnézeti elemek, amelyeknek felhalmozódása a realizmusig vezet? Ilyen dokumentumok szintén nincsenek. S akkor „a látszat nem azonos a lényeggel” módszerhez kell folyamodnia: „ez esetben... azt kell feltegyük, hogy a jelenség nem az, aminek mutatkozik...” Ismét egy jelenség, ami nem az, aminek mutatkozik. A naiv olvasó előbb-utóbb tépni kezdi a haját és azt kérdezi, miféle szöveg az, ami megfogalmazott mivoltában hamis látszat, és miféle igaz eszme az, ami lényegi tartalom, de sosem fogalmazódik meg? Amott, az avantgarde-ról szóló jegyzetek feltárása során azt kellett magyaráznia, miért van ellentmondás a program kedvelése és a konkrét mű elutasítása között. Emitt viszont már azt kell magyaráznia, hogy ha az avantgardizmus kedvelt programja volt, miért lép most át, átmenet nélkül, helyesebben az új tárgyilagosság iránti rokonszenv átvezető szálának közvetítésével az eddig elutasított realizmus pártjára. S itt nem a szempont átalakulásában van a baj, hanem az átmenetnélküliség tényében, és főleg abban, hogy hiányoznak az önmaga meghaladására vonatkozó szöveges dokumentumai. Úgy tűnik tehát, mintha elméleti revízió nélkül hirdetne most egy, az előzőkhöz képest ellentétes esztétikát. Mi persze tudjuk az okát. A radikalizálódás éveit ezek. Másrészt ekkor kezdenek erőteljesen hatni a realizmussal kapcsolatos

szimplifikáló és torz dogmatikus teóriák. A módszer következtében az a látszat ébred, hogy G.G. máról holnapra cserélgeti esztétikai meggyőződéseit, holott mi tudjuk róla, hogy töretlen jellemű ember volt. A jelenség magyarázatára nem a látszat—lényeg ellentmondásainak feloldásával kell törekedni, hanem a kor történeti és kultúr-történeti jellemzésével, valamint azzal, hogy G.G. élet-útját szervesen beillesztjük ebbe a kortörténetbe.

[...]

49. lap. Itt jelentkezik először és ezután sűrűn és ismételten a realizmus verus romantika G.G. terminológiája és Tóth Sándor által történő értelmezése. G.G. minden szövegében értelmező terminusként használja a romantika kifejezést. Amennyiben a romantikus történelmileg a vágyak, az álmok, a múlt és az egzotikum világába való menekülés volt a sivár, kalmár szellemű filisztervalóság elől, annyiban jogos, hogy minden evazív tendenciát az irodalomban romantikus minősítő jelzővel illessenek, még akkor is, ha irodalomtörténetileg nem meríti ki teljes pontossággal a romantika fogalmát. G.G. így is használta ezt a szót. Minősítő jelzőként, s talán csak egy helyen definiáló értelemben, a romanticizmus áramlati jegyeinek teljes értéke szerint. Egyébként szóhasználatában úgy jelentkezik, mint az, amikor odavetjük valamire, hogy barokkos, de csak annyit értünk rajta, hogy túldíszített, nem pedig azt, hogy a barokk stílus-korszakából való, vagy amikor kijelentjük valamiről, hogy szecessziós, de csak azt értjük rajta, hogy stílusosan elegy, nem pedig a szecesszió teljes stílusképletét. Tóth Sándor azonban túl nagy jelentőséget tulajdonít G.G. romantika-terminusának, s ezáltal olykor azt a látszatot kelti, mintha G.G. a romanticizmust mint stílus-korszakot a maga külön módjára értelmezné, és őseredeti léte szerint vélné felfedezni a XX. század első felében.

50. lap. Ismét „hamis vágányra vezetné a kutatót ilyen írások szöveg szerinti értelmezése, abszolutizálása”. Is-tenem, hát hogy értelmezze az ember az írást, ha nem szöveg szerint?! Továbbá „korábbi észrevételeinket ezek az írások nem külön-külön, sőt még csak nem is mozaik-kövekként, módosítás nélkül egymás mellé rakva igazol-ják”, s ezután már hiába is fejt ki Tóth Sándor, hogy

ezeket a kritikákat nem szövegük, hanem szellemük erőtere és tendenciái szerint kell egymás fényében vizsgálnunk, és akkor majd „az egyoldalúsító hangsúlyok egymást korrigálják”, mert erre a józan ész megint csak azt válaszolja, hogy a kétszer kettő egyenlő hármat a kétszer kettő egyenlő öt nem korrigálja. Persze én torzítok, de a torzítás csak annak érdekében történik, hogy érzékeltessem, nem lehet egy tanulmány minden ötödik oldalán bejelenteni, hogy a leírt szöveg nem azonos önmagával, hanem azonos egy mögötte megbúvó le nem írt lényeggel. Ismétlem, tessék a minden szövegfejtésnél meggyőzőbb bizonyítékot, az életút tragikumát felmutatni, rávezetni az olvasót arra, hogy az elkötelezett kritikus hűséges volt az ügyhöz, amit szolgált, vállalta, sőt hitte is tévedéseit, s aztán tessék kimondani ott, ahol ez szükséges, hogy tévedett. Sokkal nagyobb emberi és írói tett a történelmi meghatározottság kötelékeiben a jobbért küzdve sok jót tenni és néhányszor vaskosan tévedni, mint kiáltó ellentmondások ellenére kimagyarázkodó érvek segítségével felölteni a csalhatatlanság köntösét.

51. és 52. lap. Az elemzett cikk távlatosabb és nagyvonalúbb, mint amennyire kommentárjából kiderül. A mondatról mondatra haladó értelmezés csonkítja a G.G.-i gondolat ívét. Az egyeztető törekvésre tett kritikai hangú megjegyzést végképp kihagynám, nem gyengéje ez, hanem legfőbb értéke az idézett cikknek.

54. lap. Irodalomtörténészek számára figyelemreméltó adalék, hogy terminológiaváltozás áll elő, s az eddigi realizmus—romantika ellentét naturalizmus—romantika ellentété minősül, melynek a realizmus szintézise. A szakembereket érdeklő adalék a közrendű olvasót azonban csak megzavarja. Jobb volna kihagyni.

57. lap. Ez a lényegbevágó értelmezés, az ilyen magyarázatoknak kell sokkal nagyobb kifizetési teret biztosítani.

57. lap. Ez az! Sajnos azonban Brechtet illetően csak egy kicsi rövid cikk támasztja alá az állítást, jóval későbbi korszakából, 1938-ból; Lukács Györgyre vonatkozóan sajnos nincs dokumentum.

[...]

59. lap. Ez az! De ezt aztán hatalmasan! Mert ha végig azt bizonyította, hogy G.G. realizmus-konceptiója rugalmasabb volt az általánosan elfogadott hivatalosnál, akkor az ilyenyszerű idézetek ezt csakugyan jól alátámasztják. Persze jobban ki kell aknázni. Ez a G.G.-i megállapítás: „a realizmus ... a konkrét világból sohasem vezet ki, de a konkrét világon a változás perspektívájában mindig túlmutat” 1934-ben előrevetíti és ekként csírájában hordozva 22 esztendővel megelőzi Lukács György „perspektíva-elméletét”, ami csakugyan rugalmas felfogása a szocialista realizmusnak, hisz emlékszünk még rá, mit kapott Lukács György érette. Nem G.G. szövegelemeinek a részletellentéteikkel fejtegetni azt bizonyítandó, hogy a leírt szó nem azonos önmagával, hanem az ilyen részleteket, ahol a leírt szó önmagával való azonoságával kiváló, kell teljes értékükben kidomborítani.

61. lap, valamint a 62. lap/1. Ismét visszatér a felesleges mentegetődző modor. Ehelyett véleményem szerint szövegektől elvonatkoztatva, és nem a szöveg fenntartásos szavainak zárótételével, T. S. szavaival élve, a szöveg megpreparálásával kommentálva, de merész általánosításban kifejtteni, mi volt a tiszta osztályvonal esztétikájának viszonylagos indokoltsága a válság éveiben, és mi volt esztétikai korlátja a válság éveitől tökéletesen függetlenül, a mindenkori irodalom igényeihez képest. Mert amit itt G.G. kifejt, az általános szemszögből nézve csak esztétikai tévedés, semmi egyéb. Az orientációról kell tehát általánosságban beszélni érdemeivel és korlátaival egyetemben. Általában végig úgy kell tárgyalni a kérdést, ahogy azt nagyon jó érzékkel az 56-os, 57-es, 58-as oldalakon tette.

63. lap. Elyben az ilyen mozzanatokot kell kiaknázni. Itt nincs mentegetni való. Világosan és egyértelműen keres G.G. utat a tradicionális formák epigonizmusának üressége és az avantgardizmus értetlenségei között. Ez világos beszéd. Nagy kár, hogy a szép teoretikus szárnyaláshoz megalapozásul csak egy Radó Árpád szolgál példaként, akit az irodalom története inkább merített a fe-

ledés homályába, mint azokat a hagyományörzőket, akikkel szemben példaként állítja be.

64—65. lap. Itt megint jó nyomokon jár, egyértelmű a bizonyítás, s innen aztán: ezek azok a mozzanatok, amelyeknek teljes értékű kibontása felcsillanthatja G.G. teljes értékét. Persze a szövegelemekkel operáló módszernek itt is jelentkezik a hátulütője. Nem közömbös, milyen tárggyal kapcsolatosan hangzik el az igaz elmélet. Az anyag szabadabb kezelése biztosíthatná, hogy a tökéletesen elsüllyedt Radó Árpád vagy a megítélésem szerint túlértékelt Szilágyi András ne jelentkezzen ugyanolyan hangsúllyal, mint Illyés Gyula, Veres Péter, Remenyik Zsigmond vagy akár Féja Géza. G.G. perspektívás szemléletének ez utóbbiak az igaz dokumentumai.

67. lap. Ez az! S minden, ami innen a fejezet végéig következik. Ez az egyértelmű anyagkezelés modellje.

70. lap. Pontos és jó, mégis úgy érzem, nem ártana itt nagyobb hangsúlyt tenni arra, hogy szerkesztői mivoltában a napi feladatok megoldása, a percenkénti helytállás igénye eredményezte életművében az aránytalanságokat. Kétségtelen ugyanis, hogy akadt marxista, aki meg tudta valósítani azt a bizonyos „akadémiai magaslatról mindenre kiterjedő, egyetemességre törekvő vizsgálódást”, az pedig Lukács György volt. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a szerkesztőként betöltött történelmi funkció „fontosabb és értékesebb volt”. Mert lám, a személyi függetlenségét kivívó Lukács György a napi politika ingadozásainak alá nem vetett elméleteivel be tudott tölteni marxistaként hallatlanul fontos és értékes történelmi funkciót. Ezért nem meggyőző a Klaniczay Tibortól vett idézet.

70. lap. Ismét elhagynám a polgári eszteticizmus kifejezést, miután annak a kornak a marxistái szinte minden forma, kifejezés és esztétikum iránti érdeklődést „polgári eszteticizmusként” bélyegezték meg.

[...]

72. lap. Nem jó példa arra, hogy G.G. igényelte az esztétikumot mint az irodalmi megnyilvánulás lényegét. Tudniillik szöveg szerint nem követelt igény ez, hanem benne rejtlőként másodrangú, nem nyomatékos követelés, hanem járulékos és megengedett.

73. lap. A szakadatlanul visszatérő bizonyítvány-magyarázó eljárás egyik legkiélezettebb fogalmazása. Végig idézem: „de közelítsünk témánkhoz a mai olvasó szemével. Előbb a látszat mutatkozik meg, s e látszat valamiféle előítéletet táplálhat az egész életmű iránt. Ez az út is elvezet témánkhoz, közben pedig mód adódik az előítéletek oszlatására is.” Nos hát a filológiai hűség érdekében helyes, ha disszertációjában így jár el. Ott az elfogulatlan szakemberben nem ébred előítélet az életmű iránt a látszatok miatt. Itt azonban, az utószóban, ahol az elfogult olvasóban igenis ébred, mégpedig jóvátehetetlen előítélet ébred, itt nem kell ezzel a módszerrel dolgozni.

74. lap. Ez az! Ezt kell kiaknázni, s akkor kiderül, micsoda áldozatos munkát végzett G.G., mit jelentett szerkesztőként illeszkedni be a kor irodalompolitikai harcaiba, milyen szükségzerű, hogy műve torzóként maradt ránk, és az is kiderül, hogy milyen jó ez a mű torzóként is.

77. lap. Miért kell még itt is, a stílus tárgyalása során is defenzív álláspontból indulni? Most védjük meg G.G.-t a „barokkos stílus” vádja ellen. Ugyanez a 78. lapon, a „barokkosra emlékeztető” stílusjegyek kapcsán. Ne ugorjunk be azoknak, akik vádaskodnak, írásban barokkost mondanak, szóban gongorizmust, s akkor nincs mi ellen védekezni.

79. lap. Nem kell idézni. Elég megemlíteni példák nélkül, hogy a hajszás élet, a rengeteg írivaló nem mindig biztosított időt kellő műgondra a kifejezés során, és akadnak képzavarai is.

Összefoglalom az I. fejezetre vonatkozó észrevételeket: Legfőbb kifogásom metodikai természetű. Így jellemzném: Tóth Sándor bal lábával gáncsolja tulajdon jobb lábát azért, hogy utána fűbe-fába kelljen kapaszkodnia. Ez persze csak akkor érvényes, ha a szöveget utószóként fogom fel. Vizsgáljuk meg e metodika ellentmondásait egy egységes gondolati sorban.

1. Egyértelműen értékes-e a 10-es és 20-as évek avantgardizmusa? Nem. Alig két tized leforgása alatt jelentkező tömegtelen sok áramlat mindenike halottnak jelentette ki a múltat, és örökérvényűen kizárólagosnak

önmagát, majd néhány esztendő után kimúlt, s követte őt egy újabb ugyancsak rövid életű és ugyanolyan exkluzivitást hirdető áramlat. Korabeli eredményei nem túlságosan jelentősek. Igazi jelentőségük irodalomtörténeti: vívmányaikból táplálkozott és fejlődött ki az expresszionizmus jobb eredményeket adó orientációja, az igazán jelentős szürrealizmus, a mai nonfiguratív, a már valóban rendkívüli Brecht és a mai abszurd irodalom. Irodalomtörténeti perspektívából nézve pedig döntő fontosságú átmenet ez az avantgardizmus. De csak átmenet. Oltványként fontos, nem eredményeiben.

2. Tóth Sándor irodalomtörténeti perspektívából nézi ezeket az avantgardizmusokat, a hozzájuk való szoros tartozást a haladó szellem sine qua non kritériumának tekinti, és kellő dokumentumok híján inkább hipotetikusán állítja G.G.-ről avantgarde-szimpatiájának folytonosságát 1912-től a realizmus fogalmába való belenövésig. Ezt a kétségtelenül meglévő rokonszenvet túlértékeli, bizonyítani azonban nem tudja kielégítő módon. Legfontosabb dokumentuma sajnos a nyomtatásban soha meg nem jelent jegyzetfüzet. Ezzel súlyos ellentmondást teremt.

3. Mert viszont a nyomtatásban megjelent cikkek felmérhetetlen többsége elítélően nyilatkozik nem elvben és program szerint, de konkrétan és művek alapján az avantgarde-orientáció jelenségeiről.

4. Ahhoz, hogy hitelessé tegye következtetéseit, elének tárja az ugyancsak nyomtatásban meg nem jelent, a jegyzetfüzetekben található heves és nagyon indulatos tiltakozásait az irodalom hagyományos formáit, a naturalizmust és a realizmust érintően, amivel újabb ellentmondást teremt.

5. Az történik ugyanis, hogy nyomtatásban megjelent szövegeiben nem egy helyütt hódolattal adózik az ilyen fogantatású és csakugyan remek, tehát hódolatot érdemlő művészi teljesítményeknek.

6. Tovább bonyolítja a bonyodalmat az a tény, hogy az avantgardizmus átfejlődik az új tárgyilagosságba, ami köztudottan naturalista fogantatású jelenség, s az abból fakadó tényirodalomba, dokumentumirodalomba, s G.G. Korunkja ennek hívévé szegődik. Csakhogy nincs az átmenetet dokumentáló szöveg, amelyből kiderülne, hogyan

vált el G.G. a konstruáló irodalomtól s hogyan alakult ki benne a tényirodalom tisztelete.

7. Tovább komplikálódik a helyzet a 20-as évek végén és a 30-as évek elején, amikor most már egyértelműen a realizmus híve lesz, és nem eléggé meggyőző bizonyítékokra építve kell beszélni arról, miképpen érkezett el idáig, és miképpen építette be a realizmus fogalmába a voltaképpen soha fel nem adott avantgardista rokonszenvet.

Tekintettel arra, hogy Tóth Sándor ragaszkodik minden frissen felfedezett dokumentum kihasználásához, szövegelemek szembesítéséhez és kommentálásához, az így kialakult kép szükségszerűen a mentegetőzés retusáló vonásaiból alakul ki. Kételyt ébreszt az olvasóban, ahelyett, hogy meggyőzné. Végül

8. tekintettel arra, hogy G.G. realizmus-konceptiója nem volt és történelmi meghatározottsága következtében nem is lehetett mentes a kor szektás, dogmatikus, vulgerszociologizáló vonásaitól, a további szövegkommentárok még csak elmélyítik a kételyt az olvasóban. Az ellentmondások egymást kölcsönösen semlegesítő módszere ugyanis nem azt bizonyítja, amit kellene, nevezetesen, hogy sokat tévedett is, de még tévedéseiben is elasztikusabb és messzemenően tudományosabb volt, mint a kor hivatalos személyi kultusztól torzított marxista esztétikája és irodalomelmélete. Ehelyett azt próbálja bizonyítani mozaikkép-összeállító módszerével, hogy mindig, mindenben igaza volt, vagy legalábbis mindig közelebb járt az igazsághoz, mint bárki más.

Részletmegjegyzések a jóval kevesebb problémát okozó II. fejezethez:

80—82. lap, a második bekezdésig. A hangvétel ismét defenzív. Egyébként itt is szükségét érezném néhány életrajzi elem beiktatásának, mert mindaz, ami következik, most már G.G.-ről, a szerkesztőről szól, és ahhoz ismernünk kellene a Korunk és G.G. viszonyának néhány történeti adatát.

81. lap. Ez az! Ezt kifutni, és az ilyenszerű vonatkozásokra tenni a nyomatékot. Egyébként a 84. oldalig terjedően jól vezetett gondolatmenet.

82. lap. Nem kell statisztikázni. A statisztika József Attila Korunk-beli jelentkezéséről kevesebb, mintha például nyomatékosan fogalmaznánk, mondván, hogy rendszeres, felkarolt és állandóan foglalkoztatott munkatárs volt.

83. lap. A 85. számú jegyzethez utasít, amely G.G.-nek csupán szerkesztői érdemeit emeli ki, általánosságban hivatkozva idevágó írásaira. Konkludensebb volna, ha a jegyzetben is, de a szövegben is nagyobb nyomaték esne G.G.-re, a kritikusra.

84. lap. A Móricz-kérdésben, ahol a Korunknak és személy szerint G.G.-nek nyilván nem volt igaza, nem kell ilyen kiélezetten fogalmazni.

84. lap/2. „Koncentrált támadás”, átfogalmazni. Valamint az utána következő „úgy tűnik, mintha — mégis jócskán csökken az ellenvetés súlya” és az ehhez hasonló fogalmazású magyarázkodó, védekező mondatokat. Ki kell mondani nyíltan, a Móricz-kérdésben ilyen és ilyen okok következtében a Korunk tévedett. Nem abban, hogy Móriczot közéleti szerepe miatt támadta, de abban, hogy fura közéleti szereplése miatt támadta írói kvalitásaiban. Ez különben más esetekben is jelentkezik, és ez a leg-problematisabb vonása a Korunknak: ha nem konvencionál a szerző közéletileg, politikailag, könnyűszerrel kétségbevonja irodalmi értékeit vagy legalábbis nem mutat kellő hajlandóságot azok elismerésére.

86. lap. A 91. jegyzet arról beszél, hogy Móricz éppen plebejusi eszményei miatt kivált a Nyugattól, s ekkor a Korunk is megváltoztatta álláspontját vele szemben. Nos hát éppen erről van szó. Rossz irodalompolitika volt az, amely nem figyelt fel arra, hogy Móricz Zsigmond belső hajlandósága szerint inkább szövetséges, semmint ellenfél. A történelem tehát azt bizonyítja (és jóval később nemcsak vele, de Babitscsal kapcsolatban is, amire szintén utal ez a jegyzet), hogy a jó népfront-politikanak megnyerésük felé kellett volna orientálódnia, nem pedig kitémadásukra. [...]

89. lap. A 87., 88. lapokon kitűnő és tökéletesen bizonyító erejű dokumentumokat idéz, nincs tehát semmi szükség arra, hogy az alfejezetet ismét a „meggyőző módon igazolják” átvételével defenzív hangnemben zárja.

89. lap. A szöveg meggyőző, csak hogy olyan korban született, amikor G.G. még nem volt egy dogmatikus hatásoknak alávetett lap szerkesztője. Ezért a szöveg bizonyító ereje nem olyan erős, mint ahogyan azt Tóth Sándor hiszi. Egyébként a 89-es oldaltól a 97-es oldalig terjedő egész gondolatmenet igen jó, konkludens, és teljes mértékben megérteti azokat a szörnyű nehézségeket, amelyek közepette G.G. a maga egészséges szellemi népfrent-politikáját kis hibahatárok között végbevitte. Mi fő, azt értetik meg, hogy e hibákat ilyen feltételek között nemigen lehetett volna elkerülni.

97. lap. G.G.-nek tökéletesen igaza van, a fogalmazás mégis kényes. Annak érdekében, hogy még az idióták agyában se merüljön fel G.G.-vel kapcsolatban az antiszemizmus vádja, helyes volna, ha átmenetlőne a szövegbe bő kommentárok kíséretében az a Bálint György-cikk, melyre a 103-as számú jegyzet utal, s amiből kiderül, hogy a zsidó származású Bálint Györgynek ugyanez volt a véleménye, mert túl tudta magát tenni a jó ügy érdekében atavisztikus érzékenységeken, amire a Szép Szó körül csoportosultak képtelenek voltak.

97—101. lapig terjedően ugyanazt dokumentálja hazai vonatkozásban, amit az előző alfejezetben a magyarországi jelenségekkel kapcsolatosan. Pontos, jó, meggyőző. Talán kihúzható egy-két defenzív hangvételi mondat.

100. lap. Miért kell ismét kérdéssé tenni a közbevetett mondattal a fentiekben problémamentesen bizonyított pozitív tény?

104—105. lap. A defenzíven vitatkozó hang önmagában talán nem is okozna problémát. Sajnos azonban a végén perdöntő dokumentumként kénytelen egy olyan cikkre hivatkozni, ami jóval a „tisza osztályvonal” programjának meghirdetése előtt íródott. A harmincas évek elejének esetleges szektásan exkluzivista megnyilvánulásait nem lehet azzal cáfolni, hogy 1929-ben írt cikkében szélesebb látókörű álláspontot fejtett ki. Egyébként az erdélyi irodalom tagozódását kifejtő G.G.-től adott gondolatmenet és összkép olyan pontos, nagyvonalú, irodalomtörténetileg oly helytálló (a 101-től 104-ig terjedő rész), hogy kár az egészet lerontani ezzel a betoldással.

106. lap. A „még ha megfogalmazatlan maradt is” közbevetett mondatlall ismét kérdésessé tesz valamit, ami egyébként világos és egyértelmű.

106. lap/2. Ez aztán kulcskérdés. Tóth Sándor azt állítja, hogy G.G. a maga „tisza osztályvonal” irodalmát nem tekintette kizárólagosnak, hanem döntő fontosságú színsávnak egy másfajta orientációkból is összeálló irodalom teljes színeképén belül. A teljes spektrumból csak egyetlen színsávot akar következetesen kizárni, az anti-humánus, retrográd irodalmat. Korszaka válogatja. Ebben a korszakában igenis hajlamos volt egy szűkebb perspektívájú exkluzivitásra. Későbbi korszakára már csakugyan áll, amit Tóth Sándor állít. Ne feledjük el, G.G. egy áramlatnak, s szocialista realizmusnak volt a képviselője. Persze sokkal elasztikusabban fogta fel ezt az áramlatot, mint a sztálinista dogmák nyúge alatt meggyötört, hivatalos marxista esztétika. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy egy áramlat harciosa volt. Minden áramlat önmaga kizárólagosságára törekszik. Még az olyan is, amely nincs napi politikai érdekeknek alávetve. Ha tehát egy konkrét történelmi korszak napi politikai igényei az irodalmi koncepció hirdetőjéből átmenetileg türelmetlenebb hangokat csálnak ki, azt nem mentegetni kell, hanem értelmezni. Az irodalomtörténeti szempont úgy ítél, hogy birtokba vesz minden múltbeli értéket. Az eleven irodalomtól azonban nem szabad elvárni, hogy tulajdon irodalomtörténetét élje, és annak mércéjével ítéljen, az eleven irodalom: harc, melynek során az egymással vitatkozó áramlatok kölcsönösen kétségbe vonják olykor egymás értékeit. Nem kell az irodalomtörténet egyeztető, harmóniateremtő szempontjának a nevében utólag olyan egyeztető szándékokat felfedezni G.G.-ben, amilyenek az adott periódusban nem jellemezték őt. És nem is mindig hiba, hogy ilyen szándékok nem jellemezték. Ahol viszont esetenként hiba volt, ott ki kell mondani. Nem érv és távolról sem perdöntő bizonyíték, hogy visszautal egy 1929-ben írt elméleti szövegére, melyben elfogadja az álmok művészetét, hiszen a konkrétan tárgyalt korszak, a harmincas évek eleje, s ennek gyakorlatára az általános radikalizálódás periódusa következtében az 1929-es álláspont nem cáfolat.

106 lap/3. Íme, azonnal elő is állnak a súlyos konzekvenciák. A következő bekezdésben világos, kénytelen ezt állítani: „önkényesen kiragadott két-három lap terjedelmű egyes írások vagy éppen bekezdésnyi szövegrészek látására ellentmondhatnak a fenti értelmezésnek”, hogy aztán megint a „külön-külön kritikák, esszék, glosszák egymással való szembesítését” és az így kialakuló szintézist javasolja gyógyírul. Ezzel azonban nem győz meg. Ellenkezőleg, elmélyíti a kételyt. [...] G.G. fejlődése marxista korszakán belül is szakaszokra oszlik, 1929—1933-ig terjedő szakasza pedig rossz periódus volt.

107. lap. Első alkalom, amikor bejelenti, hogy a továbbiakban lemond a mozaik-módszerről. Természetes is, hisz ami a továbbiakban következik, olyan egyértelmű, világos és ellentmondásmentesen kitűnő G.G. munka, hogy nincs szükség a mozaik-módszerrel történő magyarázkodásra. S hiába is mondja azt, hogy a módszerváltás oka az ökonómiai szemponton túlmenően az, hogy a szöveg nem a Korunkban jelent meg, tehát kevésbé ismert, és részletesen kell ismertetni. A valódi ok az, hogy ez a szöveg önmagáért beszél. Igaz, 1937-ben íródott, egyszóval a szellemi népfront-törekvések valóban széles látókörű korszakában. Ezért aztán mint ahogy az 1929-es szöveg a múltból nem menti a harmincas esztendő első éveinek türelmetlenebb hangvételi exkluzivitását, ugyanúgy nem menti ez a későbbi korszakból származó szöveg sem. Talán nem ártana egymondatnyi sejtetéssel az olvasó tudomására hozni, hogy a tanulmány közlésének ma is vannak irodalmon kívüli akadályai, s ezért nem találja a válogatott írások első kötetében.

107—112. lap. Ez az! A romániai magyar irodalom minden alapvető problémájának hiteles, kitűnő, G.G. személyiségéhez méltó felvázolása. Ez a valódi G.G. Ez lett volna művének egészében, ha mostoha életkörülményei nem akadályozzák. Itt derül ki, hogy ahol nem szorul mentegetőzésre, ott nem kell mentegetni, ha mégolyan erős hangú is az irodalmi ellenféllel szemben kifejtett álláspontja. Nem kell mentegetni, mert maradéktalanul igaz van. S ha már Tóth Sándor mindenképpen összeveti a művet a róla elterjedt tévhitekkel, akkor itt vesse össze, ahol perdöntő bizonyítéka van, például az erdélyi

írók pár szavas jellemzését tartalmazó passzus idézésekor bevethetné: vajon exkluzivista és szektás-e az, aki irodalmi ideológiai ellenfeleit ilyen elismerő jelzőkkel illeti.

116. lap. Kiváló és rendkívül fontos adalék, mert akadnak néhányan a mi romániai magyar kultúránkban, akik szívesen vennék a Helikon teljes és maradéktalan rehabilitását a Korunk teljes és maradéktalan elmarasztalása árán. Nos, nem árt, ha tudomásul veszik, hogy amit G.G. legkevésbé szenvedhetett a Helikonban, a görög elzárkózást egy nagyhangúan meghirdetett, de jelentéktelen esztétika talaján, a provincializmust, valamint azt, hogy világraszóló művekkel nemigen igazolták kényes esztéticizmusukat, mindezt Babits sem szenvedhette. Márpedig ez a kategória kénytelen elhinni Babitsnak azt, amit G.G.-nek elfogultsága miatt nem hisz el, mi több, amit G.G.-nek felró. Ezért azt javasolom, hogy a 116. számú jegyzet tartalmát sűrítve és általánosítva emeljük be a szövegbe, és kommentáljuk meg, hadd derüljön ki, hogy a merőben más világnézeti alapokon álló, tehát az apolitikus szemléletűeknek nagyobb tekintély számba menő Babits és a Nyugat köre már-már a rendreutasítás hangnemében tárgyal a Helikon környékén hangadó provinciális széplelkekkel.

117. lap. Az ilyen mozzanatokat jobban ki kell aknázni. A jegyzetben szó esik például Asztalosról. Ismeretni lehetne esetleg az Asztalos-affért, aminek az a magva, hogy a Korunk éveken át próbálta munkatársává tenni a munkásszármazású Asztalos Istvánt, akinek azonban jobban konveniált a Helikon politikailag kockázatmentes légköre, amikor pedig Gaál az *Elmondja János* kapcsán figyelmezteti (igaz, talán kissé keményen), hogy ne ugorjon be azoknak, akik körülhízelgik és Gorkijjá kiáltják ki, egyszeriben jó alkalom támad annak a látszatnak a megteremtésére, mintha eredetileg Asztalos lenne a sértett fél. Apropos: miért hiányzik a tanulmányból Daday Loránd neve. Jellegzetes példa arra, hogy a merőben más világnézeti talajon álló, politikailag ködös, de tehetséges és társadalmi problematika iránt érzékeny dzsentrit G.G. felfedezi, támogatja és lanszírozza. Daday Loránd semmivel sem volt kisebb író, sőt, mint a Helikon köréhez tartozók nagyobb része.

118—135. lap. Ez az! Persze itt már át és át van szöve az elméleti tárgyalás életrajzi elemekkel, hisz a Korunk végső erőfeszítésének történetéről van szó levelek tükrében. Az ilyen részek tárgyalásmódjából derül ki G.G. töretlen jelleme, szilárdsága, hősies irodalomtörténeti szerepvállalása.

[...]

Néhány észrevétel az Epilógusként betoldott felszabadulás utáni korszakkal kapcsolatban:

Mindenekelőtt ez G.G. legproblematikusabb korszaka. Nem csodálni való. 1946-tól 1954-ig egyszerűen lehetlenség volt marxista esztétikában bármi tartalmasat teremteni. Ha a szövegmagyarázat módszerével nem sokra jutottunk, ebben a periódusban aztán nem juthatunk vele semmire. Itt aztán az élet tragikumának kell beszélnie az elméleti elemzés helyett. Persze nem ártana néhány konkludens tény bevezetése és jobb kiaknázása. Például: nem értem, miért foglalkozik a szöveg oly keveset az 1946—48-as filozófiai előadásaival, antidogmatikus magatartásának legékesebb bizonyítékával. G.G. 1946-ban filozófiai előadássorozatot kezd el az egyetemen, hivatalos tájékoztatás híján, és kiderül, hogy ösztönösen éppen ahhoz a témához nyúl, ami (majd később kiderül) a legnagyobb herezisnek számít: az ifjú Marxhoz. A tárgyalás módja és koncepciója szintén messzemenően eretnek a hivatalos felfogás szemében. Ez csak akkor derül ki, amikor 1948-ban, a tanügyi reform után filozófiai oktatónk az ismert módon veszi át kritikátlanul a szovjet sémát, és már nyakig benne is vagyunk a brosúra-marxizmusban. Világos, hogy G.G. előadásai nem folytathatók. Amiből egyben kiderül, hogy ahol ösztönösen, saját belátása szerint, ahogy T.S. mondja: más helyütt: „az elvárások” ismerete nélkül nyúl egy témához, ott igenis alkotó marxista. Erre kell a hangsúlyt helyezni itt: hajlandósága szerint alkotó marxista volt, a kor hivatalos ideológiája azonban semmit sem üldözött szenvedélyesebben, mint az alkotó marxizmust. Ezért aztán a felszabadulástól haláláig irodalomkritikusként már nem lehetett alkotó. Feleljen érte a történelem. Ez az igazi magyarázata a jelenségnek, nem pedig az, ha pepecselő szövegelemzéssel bizonyítjuk: mások még dogmatikusabbak vol-

tak. Fel kell ebben a fejezetben vetni a kérdést, hogyan lehet az, hogy ma a szektásság és a dogmatizmus (néhány esetben nem is alaptalan) vádja ellen kell védelmezni egy olyan szellemet, aki ellen 1951-ben az éberség hiánya miatt, a békülékenység miatt, a dekadenciának és a formalizmusnak tett engedmények miatt indítottak hajsztát. Hogy megy ez a kettő együtt? Mikor történt a nagyobb igazságtalanság: amikor szinte két évtizeden át arra vitt egy szuverén szellemet a történelem, hogy ne bonthassa ki szelleme szuverenitásának időállóbb igazságait, vagy pedig akkor, amikor később a nehézségek ellenére is kiverekedett igazságaiért elvtelenség címén megszámláltatta?! Nehéz eldönteni. Egyik is, másik is tragikus. Együtt pedig a történelmi arányú tévedések láncának tragikuma. Ebből kell annyit és annyi nyomatékkel elmondani, amennyit ma lehet. Ebből rengeteg elem, itt-ott több lapra terjedő meggyőző részletezés is fellelhető ebben a fogalmazásban. Azt kell még nyomatékossabbá tenni.

[...]

145. lap. Gondosan és nagyobb nyomatékkal kell elkülöníteni azokat, akik e feladatot keserű szájjal, pártfeladatból vállalták (kiváltképp Csehi Gyulát), azoktól, akik neofita buzgalommal és lelkiismeretfurdalás nélkül támadtak reá. Persze jelen van itt a megkülönböztetés eleme, de nem árt tovább nyomatékossítani. Egyébként nem hallgatható el az sem, hogy G.G.-t, a párt hűséges katonáját, ez idő tájt kizárták a pártból.

Elvben helyes, ha az 1946—1954 időszakasz Epilógusként szerepel itt. Az Epilógusnak azonban megítélésem szerint többet kell tartalmaznia az életútból a tragikus halál felé, mint rendkívül viszonylagos értékű szövegeinek szükségképpen még viszonylagosabb értékű értelmezéséből.

Javaslatok

Tóth Sándor utószavának mielőbbi megjelentetése érdekében javasolom, hogy a kiadóval való közös meg egyezés alapján válasszon az alább következő két megoldási módozat között. Nem titkolom, hogy az első az inkább kedvemre való, igaz, ez sokkal több munkát igé-

nyelne. A második inkább korrektúra-megoldás, a kiváló értékű munka megjelenését azonban az is biztosítja.

A számomra rokonszenvesebb megoldás a következő volna:

1. Épüljön bele ebbe az utószóba annyi életrajzi adalék, amennyi egy sors determinálta út tragikumának megértéséhez szükséges. Ha ökonomikusan gazdálkodik anyagával, ez együttesen nem lenne több 4—5 lapnyi közlésnél. Persze nem folyamatos kifejtésben, hanem a problémák megkövetelte rendben kellene ezeket a biográfiai elemeket beépíteni.

2. Ne tartózkodjék a periodizálás kísérletétől. Ez volna ugyanis a mód arra, hogy G.G. korlátait a történelmi feltételek korlátjainak folyamányaként tárhassa fel. Ami egyébként tökéletesen meg is felel a valóságnak. Ez volna egyben a metodikai emeltyű ahhoz is, hogy egyértelműen mutathassa ki: ez maradéktalanul érvényes, ez viszonylagosan érvényes, emez viszont tévedés a G.G. oeuvre-ben. Így ugyanis kiderülne, hogy az elkötelezett szerkesztő és kritikus igazsága attól függ: mikor engedi az embert igazságra jutni a történelem, s mikor nem.

3. Le kellene mondani a disszertációban feltétlen érvényes és hasznos szövegegyeztető módszerről. A frissen felfedezett dokumentumok kiaknázásából származó elégtételt majd megéli a szerző ebben a disszertációban. Az utószóban azonban építsen a forrásanyagra, de ne építkezzen téglát téglához kötve. Ily módon ugyanis nem szabadíthatja ki magát és anyagát a magyarázkodásból és mentegetődzésből. A merészebb ívű általánosítást oldja meg lényeges összevonásokkal és tömörítésekkel.

a. Az avantgarde-vonzódás általánosított tárgyalásával.

b. A realizmusba való átfelődés általánosított tárgyalásával.

c. A realizmus-konceptiójának általánosítottab tárgyalásával, gondosan és tömören, szögletesen kifogalmazva, miért nagyvonalúbb ez a realizmus-konceptió az érvényben lévő nézetekhez képest, s hol jelentkeznek a korlátai.

d. Az adatok tömörítésével nyomatékositani minden valóságos értékét. És nem szétszórni ezeket az adatokat a problematikus vonásokkal elkeverten. Néhány jellegzetes példával illusztrálnám ezt: az első alfejezetben az

avantgarde-rokonszenv tárgyalása során végig nem érti az olvasó, miért olyan nagy tét a másod- és harmadrangú futurista és dadaista művekhez és szerzőkhöz való viszonya, miközben nem figyel fel európai jelentőségű jelenségekre. De ha jól tömörítjük az adatokat, kiderül, igenis felfigyel, csakhogy Tóth Sándor nem tulajdonít ennek kellő jelentőséget. 1922-ben Gerhart Hauptmannról ír gyönyörűen. Nemsokára Thomas Mannról a csodálat hangján. Majd Pirandellóról a legteljesebb elismeréssel, André Gide-ről pompásan, Sztanyiszlavszkijról, Brechtről hódolattal, hát erről van szó. Ehelyett mért rágódjunk azon, mi a véleménye jelentéktelen és azóta az idő óceánjába fulladt avantgardistákról. Miért kell azért bocsánatot kérni, mert összeszidta Barta Sándor Akasztott ember című folyóiratát, mert joggal nem szerette az új művészek könyvét vagy Tristan Tzara *Gázszív* című halandzsáját. Szerette cserében Thomas Mannt, Gide-et és a kor sok más valóban nagyformátumú figuráját. Ugyanígy derülne ki gondos tömörítésben az a feltétlenül pozitív szerepe, amit a magyar irodalom jelenségeinek megítélésében betöltött. 1921-ben figyel fel Déryre, szimpátiája egyértelmű, amikor Déryt szinte senki se veszi még észre. 1928-ban ismét elragadtatással tér vissza reá. 1926-ban elsőül mondja ki, hogy József Attila világirodalmi jelenség. Miért nem idézi a *Tiszta szívvel*ről írt mondatait: „e sorok írója sűrű oldalakat írhatna, s e sorok az újabkori magyar irodalom történetének egy vezérfejezetét vezetnék be”. Miért nem inszisztál az 1927-ben írt *Az irodalmi kritikáról* című munkáján, ahol az esztétikai értés oly finomságairól ad tanúbizonyságot, ami semmiféle mentegetődzésre nem szorul. Illyés Gyula, legelső hangjára teljes érzékenységgel figyel fel, a felfedezés ujjongó örömeivel. (Igazságtalanság ne essék, mindez nyomatékos Tóth Sándor szövegében, de elvész egyéb, más jellegű szövegek törmelékei között. A nyomatékot nemcsak fogalmazással, hanem átcsoportosítással is meg kell teremteni.) Felfedezi és teljes lélekkel hirdeti a szociográfiai beállítottságú úgynevezett falukutató irodalom értékeit, Illyést, Féját, Veres Pétert mindig a legteljesebb elismerés hangján tárgyalja. Veres Péter műhelyének irányítójává lesz levelezésük tanúsága szerint.

Németh László regényírói tevékenységére elsősorban figyel fel, háromszor tér vissza reá, és nem fogy ki a szemrehányásból, amiért a magyarországi irodalmi élet érzéketlenül megy el egy ekkora jelentőségű mű mellett, miközben tiltakozik Németh László agyonhallgatása ellen, ilyeneket ír róla: „a monumentum áll”. 1937-ben már Móricz *Betyárjáról* is, kevés fenntartás mellett, a teljes elismerés hangján szól. Gergely Sándorról pozitív a véleménye, Gereblyés Lászlóra nagy szeretettel hívja fel a figyelmet. Ismétlem, az itt felsorolt dokumentumok egy része Tóth Sándor szövegében jelen van. Belemosódik azonban a vita, az egyeztetés, a szövegszembesítés törmelékeibe, és nem körvonalazódik. Nos hát ezeknek a csoportosításával kell kiemelni elvülhetetlen érdemeit. Állandóan az az ember érzése, hogy a probléma az: infirmálta-e az irodalomtörténet G.G.-t, amiért összeszidta Gulácsy Irént és viszolygott a harmadkéz dadaistáktól. Holott a valóságos probléma így jelentkezik: az irodalomtörténet tökéletesen konfirmálta G.G.-t. a Déryről, József Attiláról, Illyés Gyuláról, Veres Péterről, Németh Lászlóról elsősorban kialakított véleménye alapján. És ha ez kiderül, akkor már nem kell mentegetni, amiért viszont a Móricz-ügyben tévedett, tehát nem igazolta őt e tekintetben az irodalomtörténet. A kritikus nem orákulum, tehát azzal éli túl magát, amit felfedezett, és nem kell bűnhődnie azért, mert olykor nem volt igaza. Márpedig G.G. mérhetetlenül többet fedezett fel, mint amennyit vétett. Ugyanígy csoportosítanom az anyagot a romániai magyar irodalom két világháború közötti korszakát illetően is. (Egyébként a kifogalmazások itt is jelen vannak, de itt is kontúrtaalanul, elmosódottan.) Tömörítek itt is: Kacsó Sándorról 1927-ben a teljes elismerés hangján beszél. Markovits Rodion *Szibériai garnizonjáról* ugyanebben az évben ugyanígy. Sipos Domokosról a legmelegebb rokonszenv hangján, és a legmélyebb értéssel. Szentimrei és Bartalis neve állandóan visszatér írásaiban, úgy hivatkozik rájuk, mint fényes pontokra az erdélyi provinciában. Később ismét Kacsó Sándorral jelenti be teljes elvi egyetértését. Horváth Imre költészetében az idők jelét fedezi fel. Szántó Györgyről kétszer is ír az elismerés hangján. Ezek a szerzők világnézetileg nem tar-

toznak az ő pázmájához, mégis teljes részéről az értés és az elismerés. Annál természetesebb, hogy esztétikai eszményeivel rokon írókra szintén felfigyel, mi több, felfedezi őket: Szilágyi Andrást, Nagy Istvánt, Salamon Ernőt. Kiderül tehát, hogy értékítéleteiben honi tájakon is lehet járni a nyomán. Ha pedig mindez kiderül, akkor ismét nem kell szégyelleni annak a bevallását, hogy a politikai és ideológiai harcok tüzeiben igenis elvakult olykor, és értékítéleteit is sűrűn módosítja aszerint, hogy közéleti szövetségest, vagy ellenfelet látott-e egy-egy íróban. Mert például Bánffy Miklóst 1927-ben *Reggeltől estig* című regényéért maradéktalanul elismeri, és esztétikailag szép, árnyalt elemzését nyújtja, majd a harc kiéleződésének korszakában a *Megszámláltattálért* összeszidja (1934), hogy azután a politikai közeledés korszakában az *És híjjával találtattál* bírálatában már sokkal rezonálóbb legyen, és bizony ebben, valamint a Karácsony Benővel kapcsolatban szintén periódusonként váltakozó véleményében és más egyéb jelenségekben is kétségtelenül a körülmények determinálta irodalompolitikus hibái nyilatkoznak meg. Mint ahogy feltétlenül hibás volt nagyjából elzárkózó véleménye Tamási Áron írásairól is, noha a népfront perspektívás korszakában már „királyfinak” minősíti. Nos, ha jó csoportosításban, erőteljes kontúrokkal mutatkozik meg mindez, ami véleményeiben és értékítéleteiben feltétlenül pozitív volt, mégpedig igen sok polgári beállítottságú író esetében is, akkor szintén nyugodt lélekkel elmondható, hogy a hazai jelenségek megítélésében, a harc hevében igenis merevebb volt, mint például a magyarországi irodalmi jelenségek értékelése dolgában. S ettől nem lesz semmivel sem kisebb.

4. Építsen át mindent, a meglévő szövegből, ami ebben a változatban maradéktalanul érvényes. (A margón lévő számozások sorrendjében utaltam rájuk.)

5. Igyekezzék az Epilógusban oly módosításokat teremteni, hogy a töredékes mű helyett az életút adatai domináljanak. (A részletmegjegyzések rendjén részletesen utaltam erre is.)

Ismétlem, az ilyenszerű átírást tartom szervezettebb és szerencsésebb megoldásnak. Ugyanakkor készséggel elfogadom, ha Tóth Sándor nem választja ezt a megoldást.

Egyrészt lehetséges, hogy nem fogadja el, nem tartja helyesnek az organikus részeket illető észrevételeimet, tehát nem tartja szükségesnek az átírást. Másrészt megeshetik, hogy elfogadja ezeket az észrevételeket, de időhiány vagy akármilyen más ok miatt nem vállalja a meglehetősen sok idő- és energia-befektetést igénylő munkát. Ebben az esetben javaslatom a következő:

A kiadóval kialakított közös egyetértésben korigálja át a meglévő változatot. Vegyék tehát sorra egyenként csak a részletészrevételeimet, a margón lévő számozások sorrendjében, és döntsék el egyenként, mit fogadnak el, mit vetnek el azokból, majd pedig minden olyan szövegrészt, bekezdést, esetleg alfejezetet, ahol észrevételeimet elfogadták, teljes húzással vagy rövidítéssel módosítson. Oly módon tegye ezt, hogy tűnjön el az utószóából minden olyan ellentmondás, ami a disszertációírás módszerének a következménye. Röviden: annyi korrektúramódosítást kell ez esetben alkalmazni, amennyi szükséges, hogy a szakmán kívüli olvasó ne kételyekkel, hanem meggyőződéssel tegye le a G. G. portréját felvázoló olvasmányt.

Kolozsvár, 1969. május 29.

HERVAY GIZELLA: EZ VAN

Meglepően érett, művészileg kitűnő, férfias gondolkodású, asszonyos bánatú versek gyűjteménye. Szinte bántó, hogy a férfiak patriarkális egyeduralmát birtokló irodalmunkban egy ilyen kiváló költőnek, ha a gyengébb nemhez tartozik, harmincéves kora utánig kell várnia, hogy a köztudat szerint kinőjön a Forrás-nemzedékből és elérkezhessek végre második kötetéhez.

Az egész kötet alaphangulata a borongás, a bánatos mélézás, helyenként valami nosztalgiába oltott keserűség. Mindezek a tulajdonságai mélyen emberiek, érzelmeinek humánus motivációja, az emberség mércéjének olykor elcsukló, olykor sikoltó követelése megóvjaa attól, amit általában pesszimizmusnak neveznek. Nem rózsaszín reflexeiben szemléli a világot — ez kétségtelen. De sötétebb tónusain mindig átremeg valami fény, lelkének árnyékos zugaiba mindig belopakodik az értelem világossága.

Kötetének ciklusbeosztását organikusnak tartom, bár kétségtelenül ráfizet azzal, hogy az egyes versekre csak kezdősorok idézésével lehet hivatkozni. Jobb szeretem az olyanszerű ciklusra osztott köteteket, ahol a cikluson belüli versek egyenként címezettek. De ha nem, hát nem. Ez igazán Hervay Gizella magánügye. A ciklusbeosztás helyességét — mint már említettem — a ciklikus egységek szerves volta indokolja. Ezek az egységek ugyanis téma és látásmód szerint különülnek el egymástól.

Ciklusok szerint részletezve:

Dombok. Mindahány ide tartozó vers a hazai táj és e táj szülte hangulat kifejeződése. A szűkebb pátriáját szemlélő és annak szomorú hajlatú dombjai láttán bánatosan sóhajtó költő hangja szólal meg a versekben. A Szilágyság, országunk egyik legmostohább vidéke, szomorúsággal tölti el lelkét tájai láttán.

Nem javasolom a *Zománcos kannát...* kezdetű vers közlését tohuva bohu ritmus-zavarai miatt. Nem javasolom ugyancsak az *Úlnak a versek alatt...* kezdetű egyébként gyönyörű verset sem, hacsak nem vállalkozik utolsó sorának a „viszik Krisztus helyett a feszületet” sornak

az átírására. E sor módosítása árán nem hinném, hogy akadályai volnának a közlésnek.

2. *Alapállás.* Az egész ciklus a borongó, rezignált és a világ bajait mélyen megértő bánat verseit tartalmazza. Minden darabjának témája: költészet, magány, halál. A versek szépek, eszmeileg nem kifogásolhatók. Közölhetők.

3. *Ez van.* Ez (van) a legjobb ciklus! Hervay igazi költői alapállása voltaképpen nem az *Alapállás*ban, hanem ebben az egységben fogalmazódik meg, költői habitusának legjellegzetesebb vonása ugyanis a mindennapi dolgok, az emberi környezet fineszes apróságai iránti érzék és ragyogó megfigyelőképesség. A tárgyak rajza, az emberek rajza úgy fonódik e szemléletmód konzerváló sugaraiban, hogy a legjelentéktelenebb semmiségből is kipatyan a dolog és az ember relációja, ha akarjuk, az eldologiasodott világ. A tárgyrajz helyenként zsánerképpé táguul, egy-egy költői látásmódú epizód — mély gondolatok felé visz. Portrék és portrésorozatok, melyekben az a csízó, hogy kívülről ír le és belülről ábrázol. Hervay ugyanis belelát a szembe jövőbe, a szemben ülőbe, a mellette elsuhanóba, s mire leírta kívülről, kiderül, hogy a lelkébe látott. Minden darabját kiadásra javasolom.

4. *Ami van.* Az egész ciklus egy nehéz emberi sors bánatát sugározza. Hangulatképek, gondolati reflexiók; ha egyáltalán lehet ezt a költészetet filozófiai ihletettségűnek nevezni, e ciklus versei a leginkább filozofikusak.

Nem javasolom (esztétikai eszményeim ellenére nem javasolom) a *Még a szerelmet is...*, *Most mások laknak...* és az *Ez van még...* kezdetű verseket, melyekben a szomorúság kietlenségbe fullad. Nagy kár értük.

5. *I x I.* A ciklus tematikai anyaga az idő, de nem a maga filozófiai elvontságában, hanem az emberi lét ideje, a történelmi idő és a történelmi szenvedések rajza. Kísérteties háborús víziók. Csupa jó vers, közlésüket javasolom.

6. *Az örült város.* Az idefoglalt versek többsége szintén az ember történelmi léte, háborús emlékek és élmények; az előző ciklussal mutatkozó tematikai rokonsága miatt javasolnám az *I x I*-gyel való egybefoglalását, közös ciklusba vonását. Így organikusabb lenne. Ha a szerzőnek vannak nyomós érvei a sorozatok két külön egységként való megőrzésére, nincs miért inszisztálni — hagyjuk rá.

7. *Vaságyon.* A költő kórházi tartózkodása idején született versek. Betegség — lábadozás, ébredő víziók — a betegség hallucinációi. És ami a legfontosabb: a gyógyuló ember új optikája, amint szemét rátágítja az újramegjelentő világra, és felfedezi az elveszett arányokat. Kitűnő lélektan. Hiteles poétikus kifejezés. Minden versét ajánlom.

8. *Ítélet.* A ciklus tematikája és gondolati magva a sors vállalása, harc a megmaradásért bármily nehéz feltételek között. Szinte minden versét jellemzi ez az idézet: „hogy tovább lépkedhessünk / a halálélű késen!” Hervay Gizella egész költészete és sok szomorúságot végigélő-leküzdő asszonyorsója lényegében ez: szakadatlan lépkedés a halálélű késen. Hervay mindig hiteles. Leghitelesebb talán ebben a ciklusában. A ciklus minden versét ajánlom.

9. *Ráolvasó.* Az egyetlen mágikus életérzést tartalmazó ciklus. Ráolvasás, olykor még szemmelverés is, a tárgy szellemének birtokbavétele néven nevezéssel, a világ varázsolása a boldogság elnyeréséért. A ciklus minden versét ajánlom.

Nincs miért elemezni Hervay Gizella költészetének specifikus jegyeit. Nem hallgathatom el azonban lelkes egyetértésemet azzal a fajta költészettel, mely gondolatot, szenvedélyt, olykor filozófiát tud átlényegíteni a leg-egyszerűbb, legbanálisabb hétköznapiságba. Különleges színe költészetünknek a könnyedségnek és a gyötröttségnek ez az összefonódása, a néni, aki veszi retiküljét és a férjét, s hazamegy a bál után, a villamosban bámészkodó, a bevásárlószatyor és a meló, s az ember hirtelenjében megdöbben, hogy a csibészes hangvétel mélyéről egyszerűben csak kicsendül valami mély sóhaj, a néni, a retikül, a férj, a csörömpölő villamos, a bevásárlószatyor és a meló eszázadi meghatározottsága és már-már egzisztenciális sóhajú filozófiája.

Hervay Gizella verseskötetét a legkészségesebben javasolom kiadásra. Költészetünk valós eredményei közé számít. Az irodalmunkban — egyes prepotens hangadók részéről — olykor a fakanálhoz utasított alkotó asszonyok rehabilitálása.

Bukarest, 1971. VII. 1.